

PRONAI
JÓKAI.

N. M.

84.632

151,252-253

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

JÓKAI MÓR

AZ ÉN KORTÁRSAIM

1848-AS EMLÉKEK

BEVEZETÉSSSEL ÉS JEGYZETEKKELL ELLÁTTA

PRÓNAI ANTAL Dr.

252. sz.

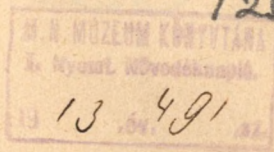

RÉVAI-KIADÁS

8. e. k. ny. 904 de

84.632/252

BEVEZETÉS.

Ez a füzet Jókai ifjú korának talán legszebb éveiről szól: a magára eszmélés, az első sikerek, a szív első mámorának boldog korszakáról. A félénk, félrehúzódo Jókainak Petőfi volt a mentora, a ki ösztönszerűen megérezte a lángeszű író Jókai első kísérleteinek kusza történeteiben is és megérezte, hogy Jókai ugyanaz lesz a magyar prózában, mint a mi ő már is a verses formában. Petőfi vitte az ifjú írók közé, a kiket Jókai *Az én kortársaim* emlékezéseiben sorba bemutat; fellép a kornak jóformán minden jelentősebb írója — de Petőfi marad a központ, a ki köré a többiek is önkéntelen csodálattal csatlakoztak. Jókai folyton vissza-visszatér alakjához s a mikor csak alkalom van rá, írásába szövi nevét. Számtalan cikket írt a lapokba róla s munkáiban sokszor előlőbukkan megcsodált, szeretett alakja.

A magyar irodalomtörténetnek legélénkebb korszaka elevenedik meg előttünk e lapokon. Ezek az írók mind buzognak a tettvágytól s a szó szo-

ros értelmében „a nemzet napszámosai“. Csupa idealista; írói hivatásuk és a hazaszeretet egybe-forr szívükben. Rendületlenül hisznek a nemzet jövőjében s tudnak nagyot is cselekedni érte: márczius 15-ike az ő dicsőségük örökre. Milyen szerencse, hogy azokban a lázas órákban ezek a nemes érzésű ifjak vették át az események irányítását!

Valóban megható ragaszkodás fűzi össze legtöbbjüket. A nagy írók nem állják útját a kisebbeknek, az öregek szeretettel ölelik szívükre a fiatalabbakat. Jóformán mind szegények, de szegénységüket jókedvűen tűrik — kárpótolja őket az ifjúkornak mindennél gazdagabb ábránd-világa.

Derüs és szomorú jelenetek váltakoznak Jókai emlékezéseiben. Jókai szeretettel s nagy méltánylással szól legtöbb kortársáról. Az irodalomtörténet mindenestre szigorúbb irántuk, mint Jókai — s tán nem mindenben erősíti meg állításait, de ne latolgassuk minden szavát; a történetíró bizonyosan pontosabb lesz, de a kor képét és hangulatát a fantáziára s érzésre hatni tudó költő fogja jobban visszaadni.

AZ ÉN KORTÁRSAIM.

Előre bocsátom, hogy az, a mit itt elmondok, csak vázlatos töredéke egy valaha megirandó s egyszer talán napvilágra jövő műnek.

A mit most bemutatok belőle, az csak össze-vissza hányt emlékhalmaz, a mit művészi kéz nem rendezett.

Arra akarok visszagondolni, hogy minő hatása volt a magyar közéletre annak az irodalomnak, melyet 47-től 48-ig „fiatalnak“ neveztek. Rövid ifjúság!

Olyan rögtöni volt annak keletkezése, mint a milyen meglepően összetalálkozó volt vele egyidejűleg a régibb irodalmi matadorok pályakörének bevégezése.

Vörösmarty, nagy művei bevégezte után, alig szólalt még meg, egy-egy nagyobb nemzeti mozzanat által hangra keltve, évenként egyszer az irodalmi téren; Bajza letette a tollat s színház-igazgató lett,¹ Nagy Ignác nagyhatású fővárosi életképei után egészen elhallgatott, Gaál falura

vonult s nevelősködött,² Kuthy ragyogó tolla belefáradt nagyszerűnek kezdett Hazai rejtelmibe, Garay lantja hangját veszté, Eötvöst nagy históriai regénye³ óta elvonta a politikai küzdelem, s maga a politikai irodalom is elveszté legelső hőseit: Kossuth lelépett a hirlapirodalomról, s Széchenyi István, a mint nagy antagonistája eltűnt, nem tudott hogyan harcolni egyedül.

Kossuth nem kapott az akkori kormánytól engedélyt új lapra, s a Pesti Hirlap, mely az ő szerkesztősége alatt ötezer előfizetőig vitte, a tudós, de szárazon doctrinair Szalay László alatt leszállt ezerháromszáz előfizetőig, s Széchenyi maga jellemzé helyzetét, midőn azzal fenyegettek, hogy nagy népszerűsége után közel van hozzá, hogy macskazenét kapjon, ő pedig azt felelte rá: „Nem tesz semmit, eddig Sárvári Széchenyi Istvánnak híttak, azontul Charivari⁴ Széchenyi lesz a nevem.“

A szinirodalomban Szigligeti népszínművei tűnnek fel ez időben, mint egy önálló korszak, mely követőiben egész iskolává nőtte ki magát, de neki is legelső művei, mik e korszakra esnek, maradnak örökké fiatalok s túlélnek utódaikat.⁵

A gazdag költői erű Jósika is hosszú szünetet tartott, mintha kimerült volna, s csak egyszer szólalt meg egy kisebb műben, s sok év kellett rá, hogy muzsáját felköltse.

Kemény Zsigmond első műve készen volt már fiókjában, de még kiadatlanul.⁶ Ő átugrotta az ifjú irodalmat s mint veterán író állt elő egyszerre.

Az ebben a korszakban feltűnt új tehetségekből alakult az a csoport, melyet ifjú irodalomnak nevezünk, Petőfitől, ki legelőbb jött, Arany Jánosig, ki legutóbb tűnt fel.

Ezeknek voltak kortársai: Csengery Antal, Pálffy Albert, Degré, Obernyik, Bérczy, Pákh Albert, Tompa, Kerényi, Lisznyai, Irinyi, Frankenburg, Bogdán Lajos, Vahot, Pompéry, Czakó, Emödy, Dobsa, Vasváry, Csernátony, Kazinczy Gábor, Sárossy, Lauka, Sükei, Vas Gereben, Berecz, Bulyovszky, Oroszhegyi, Xantus, Losonczy, Szilágyi, Vajda, Adorján, Kecskeméthy, Ludassy Mór, s majd kifeledtem magamat, én is.

A később támadtakat Szász Károly, Tóth Kálmán, Vadnay, Szathmáry korszakából azért nem zavarom e korszak emberei közé, mert ők még a mi időnkben gyermekek voltak.

De mi már mind végzett emberek voltunk. Kérem! Petőfin kívül az elszámoltak legnagyobb részének zsebében volt az ügyvédi diplomája. De csak a zsebében. Bogdán Lajost kivéve, mert sohasem folytatott egy is, pedig mind ügyvéd volt.

De bocsánatot kell kérnem, egyet mégis csak folytattam én is. S minthogy az én életíróm ez egyetlen peremet szíves volt felemlíteni, de nem helyesen értesülve, nehogy az utókor félrevezetessék, inkább elmondom magam az egész történetét első és utolsó ügyvédi működésemenek.

Tehát a Nagy Komló tulajdonosa, a ki serföző volt, indított kárpótlási pert a Nagy Komló korcsmárosa ellen, azon vád alapján, hogy bérlője, a

korcsmáros, édes ételeket ad fel a vendégeknek, a mire azok aztán inkább kívánnak bort inni, mint sert, s így a serfőző sere nem fogy elég mennyiségben. Én voltam a korcsmáros ügyvédje. Én tehát megesküdtettem hat jurátust és tíz mesterlegényt, mint kompetens tanukat, arra, hogy édes ételre épen sert kíván az ember inni, ámde a felperes ügyvéd megesküdtetett tizenkét jurátust és husz mesterlegényt arra, hogy az édes ételre bort kíván az ember. Persze hogy mind arra a kérdésre, hogy ki ihatnék sert? mind arra, hogy ki ihatnék bort? tanut annyit lehetett kapni, a hány seres és boros pohár van a világon. Végre ítélet alá került a processus. Az első bíróság azt ítélte, hogy édesre bort kell inni. Vesztettem, de nem csüggedtem. Megappelláltam. A királyi tábla jobb izléssel birt, ott a sernek ítélték oda az igazságot. Győztem. Hanem ekkor az ellenfél megfellebbezte a perét a hétszemélyes táblára. Akkor aztán megharagudtam: „Nem bánom igyatok sert, akár bort, én jóllaktam, nem veszekedem tovább!” És soha többet engem a magisztrátus nem látott.⁷

Elhatároztam, hogy író leszek és semmi más.

Ez sokkal könnyebb és sokkal nehezebb volt akkor, mint most.

Könnyebb volt azért, mert az életmód mesésen olcsó volt akkor. Talán el sem fogják hinni, ha elmondom, mi költségem volt kezdő író koromban. Hat forintot fizettem egy butorozott szobáért havonként Szigligetinek: ő volt a házi gazdám. Öt forintért kaptam pompás ebédet, egy forintért kiszolgáltak, reggelizni nem szoktunk,

vacsora helyett pedig valamennyi fiatal író pajtás velem együtt egy tejes boltba járt és tejet, vaját ozsonnázott, a mi került három forintba (havonkint).

Ennek a tejes boltnak a gazdáját Depscher uramnak hívták és annál én bölcsőbb politikust nem ismertem. 1847-ben felakasztott a falára három arczképet: Széchenyit, Deákot és Klauzált, még most is ott függ mind a három, soha sem cserélte fel őket.

Hanem a tejétől milyen tüzes álmok jöttek reánk!

De hogy el ne veszítsem a fonalat (az álmokról majd később), e szerint 15 forintból uri módon lehetett akkor megélni.

Hanem az volt a baj, hogy ezt a tizenöt forintot volt nehéz megkeresni irodalmi úton.

Akkor nem volt ám 194 lap Pesten, hanem volt két olyan politikai lap, a melyikhez magára tartó írónak lehetett szegődni.

Az egyiknek kellett két rendes munkatárs, a másiknak három. Volt három divatlap is, de azok közül az egyik anathema alá volt vetve, abba nem lehetett írni, a másik kettő honorált, de szűken. Petőfi kapott egy verséért öt forintot, nekem az első novellámért adott Frankenburg harminczat.

Hanem enyhíté a kezdet terheit az akkori öreg írók, a koszorúsok patriarchalis szivessége irányunkban. Azok nem nézték le, nem ignorálták a fiatal irodalmat.

Vörösmarty maga volt az, ki a még ismeretlen Petőfi első kötet verseinek kiadását az el-

lenzéki körnek ajánlotta, s mert az ellenzéki körnek pénze nem volt, Tóth Gáspár derék magyar szabómester ajánlkozott a nyomtatási költségek viselésére.⁸

Az én legelső regényemet maga Nagy Ignác vitte el Hartlebenhez s el is adta neki háromszáz hatvan forintért, s akkor találkoztunk életünkben először. És midőn első színművem a drámabíráló bizottmány előtt megjelent, annak két tagja, Vörsmarty és Bajza nem restelték a fáradságot, összeülni velem, tanakodni annak hiányai fölött, hogyan lehetne rajta igazítani. Akkor a kritikát előre adták ki, nem utólagosan, s mikor színművem színpadra került, a jó öreg kritikusok dehogy mondták róla azt, hogy megbukott, pedig én tudtam, hogy úgy volt; biztattak, hogy ne féljek semmit, majd jobbat írok eztán. Szígligeti, a kinek versenytársa akartam lenni, meg épen a házához fogadott, s mikor halálos beteg lettem, úgy ápolta családjával együtt, mint a saját fiát. Öreg drámairó kezdő drámairót! Furcsa idő volt az.

Még a censorok is kegyelettel voltak hozzánk. Soha se törült ki az én munkámból censor egy lényeges sort sem, s mikor az öreg Rezetának nem tetszett Petőfinek egy verse, a censor könyörgött neki, hogy inkább megadja az árát, csak hagyja ki a versei közül. Ki is hagyta azt Petőfi gyűjteményéből, pedig egy korábbi censor elébb már keresztül eresztette azt egy divatlapban.

Azt tehát nem mondhatjuk, hogy „fiatal

Magyarországot“ „öreg Magyarország“ ne pártfogolta volna.

De hadd mutassam be előbb fiatal Magyarországot, a hogy az egyes alakok huszonöt év előtti képei előttem révedeznek. Hadd simítom le hajokról az ősz derét, arczaikról a kor barázdáit, némelyikről a szemfödél hamvát. Van olyan is, a kinek a csontjait úgy kell ismeretlen földön összehozgatnom.

Óh mi szép fiuk voltak!

Csengery Antal, halavány arczával, sűrű szemöldével, izomteli homlokával, Széchenyi István arcának ifjabb kiadása. Ő nála szoktunk összegyűlni esténként 47 őszén és telén. Ő volt közöttünk az igazi grand seigneur, a „Pesti Hírlap“ szerkesztője, mely vezetése alatt ismét felemelkedett a Kossuth alatti közkedvességre.

Ő maga főzte és töltögeté vendégeinek a theát, s tudott nekik mindig themát adni, a miről vitatkozzanak, a bel- és kül-politika, a társadalmi eszmék, a világirodalom, a nemzetgazdaság teréről. Kiki vitatta a maga álláspontját, a miben erősnek érezte magát, s a társalgás sokoldaluvá lett. Különösen a szépirodalom és színművészet képezték a viták legfőbb tárgyát, mikben Csengery maga mutatott legtöbb jártasságot. Figyelmeztette a költőket oly tárgyakra, a mik költői kidolgozásra méltók; több beszélyem tárgyát én is tőle nyerém, minők Perozes, Shirin. A nemzeti színház is állandó vita tárgya volt. Ebből keletkeztek Czakó levelei, mik nagy szenzációt keltettek akkor. Megvolt az antagonizmus a dalmű és

a szavaló művészet között, amazért Irinyi, ezért Petőfi tört lándzsát, a dráma hívei ismét két pártra szakadtak: egyik Egressyt, másik Lendvayt csodálta, s érdekes volt a verseny a két művész s irodalmi pártfelei között. Tapsonczok még akkor nem voltak, de voltak műbarátok.

Ott ült Czakó, soha nem mosolygó barna arczával, komor erőteljes alak, akkora öklökkel, mint másnak kettő, s beszélt a Sakuntaláról s a hindu irodalom remekeiről.

Irinyi, a szellemdús világfi, férfiasan délczeg alakjával, a ki oly sebesen tudott magyarul beszélni, mintha francziául szólna, örök disputában a komoly Emődyvel, ki alapos meggyőződéseiből nem engedte magát a gyors politikai partisan által kiveretni.

Pálffy Albert szép, nyulánk, elegáns alakja, választékos mozdulataival, mintha előttem állna most is: mindig finoman, de mindig csipősen szólt; barátai gyöngéit szemben kigúnyolta, de hátok mögött védelmezé őket.

Pákh — az első találkozáskor még szép, szőke ifjú, kinek arczán a gunyor és a jóság volt egyesülve — ő volt a Pesti Hirlap hirhedett négy-szőge, e jel alatt ujdonságíró, a mi azon időben hatalom volt; csak úgy szórta a többiek beszéde közben az élczes aperçuket.

Az életvidám Bogdán Lajos, ki a publicistica és jogirodalom terén működött, s szintoly sokat tapasztalt utazásaiban, mint Irinyi, s szintolyan szép fiú volt: hármas ok a rivalitásra.

Itt folytak a szellemi tornák a kor nagy kér-

dései fölött, s a hevült vita csak akkor csendesült el, ha Petőfi egy-egy újabb költeményét olvasta fel. Gyönyörűen tudott szavalni — húsz ember előtt, bizalmas társaságban, bár színésznek és szónoknak nem volt nagy.

Hogy Petőfi alakját leírjam, kissé messzebb kell kezdenem. Mikor Pápán találkoztam vele legelőször, az egy sáros, esős időben történt, egy sikátorban jött rám szemközt, kopott kurta köpönyeg halavány arcza elé húzva; mindig olyan nagy, rohamos léptekkel járt, mintha valakit űzne, s nem szokott a szemeivel keresni senkit. Egy diáktársam rákiáltott: Hová, bús hazafi? Nem felelt semmit; félre taszított az utjából s odább ment.

Az iskolában mindig a legutolsó padban húzta meg magát s élczeget csinált a Tabula Cebetisre s az előadó tanárookra. Csak egy tanárát szerette, Tarczy Lajost: annak egy kis leánya halt meg, a kinek temetésénél egy gyászdalt olvasott fel; ekkor hallottam legelőször szavalni.

Volt Pápán egy önképző társulatunk: abban szavaltunk és saját műveinket felolvastuk, jutalmakat is tűztünk ki a legjobb költői művekre, s azokat más tanodákban levő tudós tanárok ítélték oda.

Ez önképző körben legelső szavalási föllépése volt Petőfinek Vörösmarty „Szózatában“.

Csakhogy ő azt a nagy nemzeti buzdítót nem úgy szavalta el, a hogy tudta volna, hanem úgy, mint Tallérossy Zebulon: árvavármegyei kiejtéssel.

A tréfa kellemetlen benyomást tett. S azt sokáig el nem moshatta az emlékekből Petőfinek költői ere. Az ez évben kitűzött három költői jutalmat Petőfi, Petrich és én nyertük el.

A másik évben már Kecskeméten találkoztam vele, akkor már elhagyta az iskolát s színész lett. Ábrándja volt a szinpad s Shakspere volt az ideálja. De se hangja, se alakja nem volt szinpadra való.

Halvány szikár arcza letörölhetlen dacz kifejezését hordta magán mindig, semmi más árnyalat fölvételeire nem volt képes; rendbeszedhetlen sűrű haja felállt az ég felé; orra római szabású volt, de kissé hegyes; szemei bátrak és szögezők, homloka nyílt, ajkai szépek; csak mikor nevetett — és nevetése olyan volt, mint egy kinzötté, még a hangja is hozzá — olyankor tűnt ki egy a sorból kiálló hegyes fog felülről, mely valami daemoni kifejezést adott arczának: mikor megboszantottam valamivel, ezzel a hegyes foggal szokta a fejemet megsúrni. Kecskeméti színész korában jöttek ki legelső költeményei a szépirodalmi lapokban. Akkor ő húsz éves volt. A nap minden üres idejét együtt töltöttük és építettük fellegvárainkat. Én egy verses drámát írtam az akadémiai nagy jutalomra, ő azt barátságból lemásolta. „A zsidó fiú“, első művem, keze írásával jött be az Akadémiához. Most is megvan.

Mint egész modorában, úgy külviselésében is szerette Petőfi a geniális különösséget.

Frakk- és czilinderviselő kor volt az. A nemzeti szellem néha-néha egyet vonaglott az ural-

kodó divat ellen. A feltörő lángelmék még új divatokat is adtak a kortársaknak. Kecskeméti diák koromban Kossuth öltönyét utánózták, azt a bő lobogós ujjú attilát, kihajtott fehér inggallérral, zöld posztóból, piros selyem béléssel. Úgy jártunk mind.

Petőfi is kezdett magának új divatokat. Egyszer Csokonai prémes mentéjét vevé fel, s viselte világ bámulatára; másszor eszébe jutott virágos atlaszból varratni attilát, hozzá mondvacsinált hallatlan formájú, pörge, de még sem pörge kalapot tenni fel, úgy hogy Pálffy egyszer azt mondáróla: „Mikor ez a Sándor elénk jön, mindig van rajta valami, hogy az ember vele álmodik.” Csakhogy ez a különczség ő neki mind illett, mert nem kérkedett vele, nem tolakodott: az az ő izlése volt, nem erőltette senkire.

Ő volt az az egyetlen ember, a kinek soha czilinder a fején, frakk a testén nem volt és a ki soha operába nem ment.

Gyűlölt minden éneket s a dalműveket üldözte. Még engem is úgy elriasztott az operától, hogy évekig laktam Pesten s még nem láttam egyet sem; s mikor egyszer Irinyi erővel bevitt „Fra Diavolo”-ba, nem mertem Petőfinek e kihágást bevallani. A színészetet is azért hagyta ott Kecskeméten, mert igazgatója, Szabó, azt követelte, hogy tanuljon énekelni. Egyetlen egy dalt hallottam tőle énekelni, a marsellaiset, azt is csak félig, azt is rosszul. És még egy különcségére volt büszke Petőfi: arra, hogy se tudóstársasági, se Kisfaludy-társasági tagnak meg nem hagyta

magát választani. Többször fölszólították, és ő mindannyiszor azt válaszolta, hogy vissza fogja utasítani a megválasztást.

De hadd mutassam be sorba többi kortársainkat is.

Degré eleven kedélyű, tüzes, fegyverforgató férfi volt, novellái a szalonok sima padkoczkáin játszottak, s szeretni szerelemből, verekedni becsületből a közéletben is olyan jól tudott, mint regényhősei.

Obernyik, a jeles drámairó ellenben igen szerény ifjú volt, szelid hajlamokkal és nemes ambíciókkal; modora ugyanaz a komoly pedáns kávinista első eminensé, a mit a tanodában elsajátított. Tűzbe nem szokott jönni; de szilárdságára mindig számíthattunk.

Bérczy Károly alakja finom előkelő szabású volt, mindig udvarias, lekötelező s mindnyájunk között az egyedüli angol.

Mi többiek mind francziák voltunk. Bérczy pedig annyira angol volt, hogy csak angol írókat tanulmányozott, angol mártföldekben beszélt; s mikor egyszer kétségbe vonta valaki azon állítását, hogy egy szini előadás hat óra hosszat tartott, azt felelé rá: „Én angol órákat értettem.“ Mint novellairó a lélektani buvárlók közé tartozott.

Pompéry úrias magatartása elárulá a Pegazus sportsmenét. Lyrája, prózája mindig oly kifogástalan csínnal dicsekedett, mint toilletje, s a szépek szalonjaiban nem kevésbé kedvelt vendégek voltak költeményei, mint szerzőjük.

Lauka humorizált. Neki is jutott egy provincia Európából, ő spanyol volt. Spanyol nyelvtant tanult, spanyol írókat tanulmányozott, spanyol humort használt s finanziainak rendjében is örökös spanyol állapotokat követett. Álnévül is spanyolt vett föl: don Gunárosz! Mindenki a legfidélisebb czimborának tartotta.

Berecz Károlyt is az ifjú irodalomhoz számítottuk, bár Lisznyay azzal boszantotta, hogy ő, még mint iskolás fiú, kezét csókolt neki, mikor Bereczet már mint költőt bámulta. De ez nem igaz.

S itt következik a kicsiny dolgokban nagy-szerű s a rettenetesben tréfás Lisznyai. Eredeti alak: vékony czingár legényke, hősi taglejtésekkel; bendeguzi méltóság az arczán; egyszer divatosan fodrozott hajfürtökkel, jaquemar keztyűvel, de hozzá pitykés világos kék, delivörös hajtókájú Viktória-dolmányban; másszor meg párisi divat szerint kicsipve, de borzasan és nyakkendő-tlen s fokossal a kezében. Kisebb baja soha sincsen, mint halálos betegség, s kevesebb pénzre soha sincs szüksége, mint ezer pengőre. De azért pénzt nem kér senkitől, s ha ő jutott hozzá, szétszítja mindenkinek, a ki tartja a markát. Hangja éles és rikácsoló, s még hozzá egészen palócz kiejtésű, úgy, hogy mikor megszólal, nevetni kénytelen a hallgatója a legkomolyabb szavain is. Hanem a hahota őt nem zavarja meg; folytatja, a mit elkezdett, olyan éles hangon, mint a trombita, s utóbb a hallgatót átjárja az a melegség, mely szavait izzóvá teszi, elfedi tréfás modorát, palócz

kiejtését, s tapsol neki. Nagyokat mond, képtelenségeket. Egyszer Petőfinek azt mondta egy szép költeménye fölötti elragadtatásában: „Te eget eszel s isteneket hánysz!” Hanem a mit mond, azt a képtelenséget is érzi, s nem lehet rajta kételkedni.

Több kortársunk, ki nevezetes helyet foglalt el az irodalomban, távol volt Pesttől, s így azokról, mint csoportunk kiegészítő részeiről úgy kell szólnom, mint egy „hors d'oeuvre“-ről, mely szorosan vett tárgyamat, a fiatal irodalom befolyását az akkori közéletre csupán közvetve egészíti ki.

Tompa, a lelkész, a szép kedélyű, jószívű, martiális termetű férfi, a népregék koszorús költője, falun lakott, csak nagy ritkán jött fel Pestre, vagy pedig együtt követte Petőfit költői utazásaiban. Mindkettőnk legbensőbb barátja volt. Emléke legédesebb előttem most is.

Kazinczy Gábor szintén falun lakott, s csak néha jött fel közénk, a midőn elragadott mindenkit gyönyörű szellemdús beszédével, melylyel férfiasan szép arczvonásai összhangzottak. Mi kár, hogy nem tudott úgy irni, a hogy beszélt.

Dobsa, a lovagias, geniális drámaíró, azon években mint szinpadi sokat ígérő jelenség tűnt fel s azután eltűnt Párisba.

Vahot Imre sokoldalú tehetségével magára állt s csoportunkkal csak eleinte volt összeköttetésben. Szép és eredeti zamatú humor volt munkáiban, mik közül több vigjátéka ma is fentartja hatását, valamint szép magyaros alak volt ő maga is, délczeg mazurtánczáról a tánczvigal-

makban ismeretes. Az ő lapjában is volt egy pár apróbb művem közölve, mikor még névtelen, ismeretlen író voltam, s azért neki hálával tartozom.

Sárosy valahol megyei tisztviselő volt s csak később ismerkedtünk meg egymással: akkor még jó kedélyű s boldog családos életet élő férj volt.

Bulyovszky a legcsinosabb fiuk egyike volt akkor, s elmés tárczaczikkeket irt Jules Janin módorában.

Oroszhegyi kis termetű, ragyás kalmuk arcz volt, s mikor először találkoztam vele, épen sárgaságban szenvedett: olyan volt, mint egy czitrom. Ez nem volt prókátor, hanem orvos. Ez nem politizált, hanem kis leánykákat tanított s nem irt verseket, hanem tudományos értekezéseket. Ki hitte volna, hogy ő belőle válik mindnyájunk közül az önálló guerilla vezér?

Közülnk vált ki Kecskeméthy Aurél is. Nagyon szép gyerek volt, vidám, könnyűvérű fiú. Elmés gunyora nem kimélt senkit, még saját magát sem. Nagy szenvedéseken át vezette őt a világba az élet, s ezek taníták meg tagadni mindent és kikaczagni mindent.

Xantus volt természettudósunk, hogy semminek hijával ne legyünk, s már akkor az exotikus földek utáni vágyai vonzák. S Szénfy volt zenetudósunk; Szilassy Géza, a szelid szótlan ifjú, nagy ismeretekkel bíró műítészünk és zenebirálónk, maga is kitünő festő és zenész.

Külön állt tőlünk Hiador, kinek műveiben sok

valódi költészetet kellett felismernünk, s első drámai kísérleteiben is erő és tehetség nyilatkozott; de a ki lehetetlenné tette magát az írók közti társas életre, egy Szigligetivel folytatott kellemtelen polémiájával ugyanazon történelmi tárgynak mindkettőjük által drámai alapul felhasználása fölött.⁹

S meg kell még említenem egy magányosan álló portentumot, ki nem tartozott senkihez, semmi irodalmi csoporthoz, sőt semmi nemzeti irodalomhoz, ő maga büszkén vallván be, hogy három nemzetnek írója: a németé, a francziáé és a magyaré; a németben írta a „Grosse Fibel“-t, a francziában a „Comédie Infernale“-t, a magyarban az „Egy magyar királyt“, „Brutus és Lucretiát“ és a „Világ színjátékát“: német néven Bernstein, francia néven Hugó Károly, s az magyarban is jó, mert francia.

Sajátságos alak, nagy bozontos fejjel, alacsony termettel, prófétaí rendetlen szakállal; soha sem beszél másról, csak magáról. Ő tudja azt, hogy ő a költők fejedelme; meg is mondja mindenkinek, nem utazik incognitó, s megvárja az illő hódolatot. Csak az kár, hogy ez a magyar nem igen tiszteli a fejedelmeit, s még kárabb, hogy olyan rossz adófizető. Egyszer azt mondta Henszlmannak:¹⁰ „Der Schiller, der war ein Versemacher; der Goethe, der war ein Dichter; aber ich bin Poet!“ mire aztán Henszlmann mondott neki valami furcsát. Drámáiban valósággal sok erő és tehetség nyilatkozott; tetszettek is; igaz, hogy azoknak a nyelvét előbb Egressy igazgatta

át egészen; de némelyikben aztán a rendkívüliség a furcsaságig fokozódott. Legutóbbi drámájáról, a „Báró és Bankárról“ Emödy felfedezte, hogy az egészen egy francia novellából van készítve, szóról szóra átvett párbeszédekkel, mely után Hugo corioláni haraggal hagyta el a hazát s elment a volscusok földére.¹¹

És miután az ifjú írókat bemutattam, kik velem egy korszakot éltek, hadd mutassak be egy veterán író is, ki szintén közénk tartozott: Szemere Pált.

Emlékezzünk e jó patriarchalis alakra, ki fölére lehúzott téli sipkával, lábain téli botosokkal, járt az utczán, s otthon megszámlálta szemenkint a kávé, mit reggelijéhez megörölnék, nehogy egy szemernyivel több coffein jusson a teje közé; de ki a költészet világában örök ifjú merészséggel kalandozott mindnyájunk túrós hátú szárnyas paripáján. Ez egyszer megfogott bennünket az utczán s azt kérde Petőfitől: „Hány esztendő ön?“ — „Huszonkettő.“ — „Hát ön?“ kérdé tőlem. „Én is huszonkettő“. — „No én meg hatvankettő vagyok, hát legyünk per tu pajtások.“

S azontúl mindig velünk tartott. A forradalom után írt is egy hosszabb verses szatirát az akkori állapotokról „Dithramb Argyrus“ czim alatt. Mikor azt felolvasta Kazinczy Gábornak, azt kérdezte tőle: „No hát értetted-e?“ Kazinczy baráti kegyellettől viszonzá: „Értettem!“ Mire Szemere Pál haragosan becsapta kéziratát: „Hazudsz: nem értetted! hisz én magam sem értem egészen.“

A két éves korszak vége felé szaporodott meg

ifjú phalanxunk hat új alakkal; ezek: Arany János, Vasváry Pál, Csernátony Lajos, Vas Gereben, Vajda János és Sükei.

Mennyi különböző alak, s mily önállóírói egyéniség mindegyik!

Arany János, falusiasan egyszerű kinézésével, hosszú fekete bajuszával, nyugodt tekintetével, melyből a mélyen érző költő s az öntudatos művész szellemét csak az látja ki, kinek magának is érzelme, szíve ébren van. Otthon oly nyájas, és csak otthon boldog. Falun¹² lakik, nem tud felőle senki. Egyszerre tűnik fel, mint a meteor, de nem tűnik le, mint a meteor, hanem ott marad álló csillagnak. Első ragyogó megjelenése az irodalom egén a méltó vetélytárs Petőfit nem hogy megdöbben-tette volna; mint igazi nagyság, nem félt az egyenlő nagytól: a legjobb barátok lettek, s ha versenyeztek a hírért, az mind a kettő hírét csak növelte. Nem azzal versenyeztek, hogy egymást behomályosítsák, hanem hogy egymást túlragyogják.

Vasváry Pál fiatal jogvégzett volt: ifjú athlé-tai termet, szép római arczéllal, erős vonásokkal, merész orral és szelid kék szemekkel. De mikor beszélt, arcza lánggra gyuladt, s szónoklatát kezd-ték Kossuth ékesszólásához mérni. Mint író a bölcsészet és társaséleti eszmék fejtegetésében tünt ki.

Csernátont nem szükség lerajzolnom: ő éppen olyan fiatalnak néz ki most is, mint huszonöt év előtt; egy haja szála ki nem hullott, meg nem őszült, s nagy rágalmat követnék el rajta, ha azt

állítanám, hogy irmodora akár hajdani erélyéből, akár érzelmei merész kifejezéséből vesztett.

Mint a ki örökké együtt lakott velünk, úgy esett közénk Vas Gereben, abban a pillanatban mindenkinek jó barátjává idomulva. Piros arczú, veres szakálú, kék szemű, jó kedélyű gyerek volt; tele adomával, minden tréfára kész. Művei a magyar népeletet tükrözték vissza egészséges humorral, tiszta érthető nyelven, s hajlott egy kissé a szatirához is. Oly véletlenül tűnt is el a negyvenhetes év végén. Ez is egy kis humoreszk. Valami összekoczkodása volt egy ifjúkori barátjával, s az írói becsület azt kívánta, hogy megsértőjét hívja ki és verekedjék meg vele. Meg kell lenni. Hozzám jött a párbajhoz pisztolyt kérni. „Nekem van egy, mondám, de ez dupla pisztoly, hogy löttök ezzel?” — „Hát majd úgy, hogy először az egyik fél lő az egyik csövével, aztán ha az nem talált, a másik lő a másik csövével.” — „Biz az jó lesz.” Pár óra múlva hozzák a híret, hogy Vas Gereben keresztül van löve a karján. Oda sietek hozzá. Fekszik s bekötött karját jeges vízzel borogatja, ingén lyuk a golyótól. Én egészen sajnálkozva hagytam el szegényt. De nem voltak olyan jó keresztyének Degré és Lauka, pedig hiszen pápisták; nem hittek neki, levették karjáról a köteléket, még a flastro-mot is levették, s nem volt biz annak semmi baja. Párbaj sem volt. E miatt szegénynek nem volt maradása itten Pesten, hová csak a későbbi mozgalmas év hívta ismét vissza. Jó fiú volt, én szerettem. Mindenkinek tartozott egy kis pénzzel, a kit ismert, nekem is; de én szívesen adnék neki

tízszer többet, csak élne még; s úgy hiszem, más ismerőse is úgy van vele.

Vajda János valódi eszménye a fiatal óriásnak: erős, de még kamasz években növekedő termet, és épen olyan mûzsa. Tud gyöngéd lenni, tud lángolni, majd meg epés, maró, mintha két különböző ember volna benne egyesülve. Egyik vonásában dölyfös bojár, másokban felgyürközött sansculotte, harmadikban igazi költő. Keverve a gyöngy a makkal! Talentuma mindenesetre szokatlan nagyságú, erős, kölcsönözetlen. És a mellett szilaj.

És most végül kiemelkedik közülünk egy sajtószerű alak. Mikor a czilinder kalapja emelkedik fölfelé, véghetetlen magasságú, fenyőegyeses, keskeny karimás kalap, azt hiszszük, ez egy angol; mikor az arcját meglátjuk, fakó bajuszával, benyomott állával, fiatalon rezes képével, szinevesztett hajával, azt mondjuk, ez egy kozák; mikor utána következik a vézna alak, behorpadt mellkassal, előre eső vállakkal, egyik kezének hüvelykujját gomblyukába akasztva, mintha maga magában kapaszkodnék, azt mondjuk, ez egy kretin; s mikor megszólal, rettenetesen dadogva, akkor nem tudjuk, hogy kicsoda; hanem ha végre megértjük, hogy mit beszél, akkor azt mondjuk rá, ez egy genie! Ez volt Sükei Károly. Fia a bukaresti magyar protestáns egyházat megalapított nagy missionárius lelkésznek, kora ifjúságában egy gonosz hátba ütés miatt örökre dadogóvá téve, de fejében egy eleven encyklopaedia. Nincs a világon tudomány, a mit ne tanult volna: nyitott

könyv vagy apokryph, incunabulák és unicumok, szóról-szóra a fejében. Ez nem elég. A mely külföldi és hazai költőket szeret, azoknak minden művét könyv nélkül elmondja. A mit azok magok is rég elfelejtettek, a mi elveszett, nincs többé; az ő fejében megvan. Az egyszer hallott művet képes lediktálni évek múlva. És a mellett emelkedett költői kedély. Egy kötet költeménye, a „Hulló csillagok“, a hazai remekművek közé sorozható. Cynikus és idealista!

Örökké jellemző az a mondata, a mivel egyszer Pulszkynak megfelelt a 48-as forradalom napjaiban.

Mmmmmmost olyan idők járnak, a mmmmi-kor nem kkkkkkkkkkkell hallgatni az okos emberekre!

Arany igazság! Bár ne hallgattunk volna rájuk!

Még egy irótársamat kell idesoroznom: a 48-as év végén s 49 közepén az Életképeknél és Pesti Hirlapnál meg az Esti Lapoknál munkatársamat és segéd-szerkesztőmet, Ludassy Gans Móricz urat, volt magyar belügyminiszteri osztálytanácsost s jelenleg bécsi házi urat, nagyságos belső titkos tanácsost és kétszeres milliomost. Én voltam szerencsés őt a magyar irodalomba bevezethetni.

Legutoljára jövök én magam, hadd legyen szabad elmondanom, hogy hol jártam.

A mint az írói pályára léptem, legelőször is elfogott Frankenburg színbirálónak. Nem értettem hozzá. Mindenkit agyba-főbe dicsértem neki. Rög-

tön elcsapott. Helyette felfogadott a jó öreg Helme-
meczy újdonságírónak harminczöt forint fizetés-
sel, s ott segítettem a Jelenkort megifjítani há-
rom hónapig Királyi Pál barátommal, ki főfő szer-
kesztő volt. Akkor Frankenburgnak, holmi kor-
mányi cselszövény következtében, le kellett mon-
dania az Életképek szerkesztéséről s felmennie
Bécsbe; az Életképek szerkesztését én rám ru-
házta át s ezzel önálló szerkesztővé lettem.

Még egy szót az akkori írók életmódjáról és
élhetésmódjáról. A legnagyobb honorárium volt
ívenkint 16 forint; egyes verseiért Petőfi kapott
legtöbbet, 5 forintot. Heckenast, Emich, Hartleben,
Geibel önálló munkáknál egy kötet prózát 150—
180 frttal díjaztak, de azt előre fizették. A hírla-
poknál működő írók is elég szerényen voltak
fizetve. Az én havi díjam a Jelenkornál volt 35
forint, s a híres □ a Pesti Hírlapban, Pákh, elején
40 forintot kapott. Petőfi első művei közül a
„Helység-kalapácsa“ 40 forint tiszteletdíjat ara-
tott, a „János vitéz“ már százat, s két kötet össze-
gyűjtött verseiért Emich ötszáz forintot fizetett
neki. Petőfi azt a pénzt is szülőinek adta. Ő maga
igen takarékosan élt: a bordalaiban megénekelt
mámor költői phantásia csak. Meszely bor volt az
egész még akkor is, a mikor már telt miből. S
inyenczsége abból állt, hogy minden nap este
csigabigát evett a Sperlben Várady Tóni nagy
borzalmára, a ki testi-lelki barátja volt. Egy szo-
bában laktak. Ott írta Petőfi költeményeit, alá s
fel lépkedve a szűk téren s egy tallérral hajigá-
lózva a levegőben. Felettök lakott valami korhely

kártyás, a ki rendesen éjjél után szokott haza jönni s akkor kezdett el járkálni nagy dobogva, mikor Petőfi aludni akart. Váradynak volt hegedűje, Petőfi aztán felkölté Váradyt: „Tonele, hegedüld meg azt az embert!” A meghegedült ember odafenn káromkodott, hanem aztán csak inkább lefeküdt ő is, hogy békét hagyjanak neki. Egyedüli szenvedélye volt Petőfinek a billiárd, hol nagy ügyességre vitte; s szeretett vívni is. Chapontól tanult; hanem az nagyon boszantá, hogy van valami olyan tér, a hol őt is megveri valaki, s ha nagy tisztelője, Várady Tóni kifárasztá s sarokba szorította, akkor két kézre kapta a kardot, s rúgott-vágott kézzel-lábbal.

De most térjünk megint az előzményekre vissza.

Három szépirodalmi magyar lap volt akkor: a Pesti Divatlap, Életképek és a Honderü.

A Pesti Divatlapot Vahot Imre szerkeszté, s az volt a magyar középosztály, a jó falusiak közlönye, nyers, nyakas modorával, jó gyomrot feltételező élczeivel, kezdő íróival s Petőfi költeményeivel.

Az Életképeket Frankenburg szerkeszté, maga is kitűnő magyar prózairó, s a ki a legtöbb tehetséges író tudta lapja körül egyesíteni. Ő neki dolgozott Kuthy Lajos is.

Kuthy nem tartozott a fiatal írók közé többé, ámbár mindig szerette a legfiatalabb nemzedéket maga körül gyűjteni.

Gyönyörű nyelven irt, ragyogó phantasiája volt, és a mi legfőbb, a főúri körök kedvence.

Szép férfias arcz, fekete hajjal, nagy lelkes szemekkel, rokonszenves hanggal, melylyel szelleműs társalgását minden szívbe behízelgő és a mellett tökéletes gavallér.

Soha sem láttam én azóta sem olyan elegánsul butorozott szállást, mint a milyenben Kuthy elfogadott bennünket Petőfivel. Ő volt az irodalom grófja. Hetenkint írói estélyeket adott.

Hanem egyszer Petőfi megsértette Kuthy hiúságát, s azzal a szokott estélyek elmaradtak.

Kuthy felment Pozsonyba Batthyány gróffal s aztán nem érintkezett fakó író társával többet.

Ekkor egy eszme villant meg Petőfi agyában: az írói társulati terv.

Miért minekünk mindig másoktól függünk? Egyesüljünk egy célra mind s adjunk ki magunk egy közlönyt. És aztán kötelezzük magunkat egy évig nem írni sehová, mint egyedül saját közlönyünkbe.

Tizen irtuk alá e szerződést: Petőfi, Pálffy, Degré, Obernyik, Pákh, Bérczy, Tompa, Kerényi, Liszniai és én.

Ez volt a „tizek társulata“.

Csupán egyet hagytunk ki a számításunkból; azt, hogy abban az időben a lapkiadáshoz engedély is kellett. A laptulajdon akkor szabadalom volt, s gondoskodva volt róla, hogy három szépirodalmi lapnál több ne legyen a világon. A tizek nem kaptak egy negyedik lapra engedélyt, s egy évre terjedő fogadalmukkal csak azt nyerték, hogy egy évig el kellett némulniok, nem írhattak sehova.

Ezt a helyzetet bölcsen felhasználta Frankenburg, s egy lekötelező felhívásban meghívta lapjához a tizeket, tért nyitva nekik, hogy irodalmi működésöket folytathassák. Kilenczen elfogadták a meghívást, csak Obernyik nem. Ő puritán szigorral úgy fogta fel a dolgot, hogy egy évig saját lapjában kötelezte magát mindenki irni csupán, máshová nem, ha tehát ily lap nem jöhet létre, tartozik egy évig hallgatni.

A többi elfoglalta a tért s a fiatal irodalom együttes erővel kezdte meg működését.

De nem csak azért volt az fiatal irodalom, mert tagjai ifjú emberek voltak, hanem azért is, mert új, ifjú és merész volt egész irányzata politikai, társadalmi, költészeti téren, elütő az eddigitől, kezdeményező, korszakba vágó.

A politikai irodalomban Csengery, Szalay, Eötvös, Irinyi, Emödy, Pákh a parlamenti kormányzat s a magyar centralisatio elvharczát indították meg, támogatva a sociális kérdések szabadelvűséget követelő feladataitól: örök váltság, úrbériség eltörlése, népfenség, közteherviselés, jogegyenlőség, vallásszabadság, önálló nemzetgazdaság, honi ipar és kereskedelem emelése, mind meg annyi tárgy volt az új korszak jelzésére, s az új eszmék áthatottak a szépirodalomba is. Azé a francia iskoláé, mely Lamartinetől Hugo Victorig s Dumastól Berangérig mindent magában egyesített, a mi eszmében szép, kivitelben merész, érzelmekben megragadó, a mi a szívet hevíti, a mi a lelket fölemeli. A francia írók (azok a régiek) nemes rajongásai, erős meggyőződése, dicső áb-

rándjai magukkal ragadták mindazt, a ki ifjúságot s nemes ábrándokat bir.

Valamennyien francziák voltunk! Nem olvastunk mást, mint Lamartinet, Michelet-t, Louis Blancot, Suet, Hugo Victort, Berangert, s ha egy angol vagy német költő kegyelmet nyert előttünk, úgy az Shelley volt és Heine, magok is nemzeteik kitagadottjai, s csak nyelvökre nézve angol és német, de szellemökben francziák.

Petőfinél valódi kultusszá fejlődött ki a franczia-imádás. Szobája tele volt aggatva nagybecsű kömötszvényekkel, miket Párisból hozatott s azok a 89-iki forradalom férfiai voltak. Danton, Robespierre, Saint-Juste Marat s egy nő, madame Roland. Ezekkel társalgott mindennap. Még szakálát is francziásan hagyta meg s ebben követték a többiek is: Télfy, Irinyi, Czakó, Lauka, Kecskeméthy, mind csupa franczia szakált hagyott, csak én nem, mert nekem még semmilyen sem volt.

Hanem azért a legnagyobb dicséret volt Petőfitől, midőn monsieur Rayéenek így mutatott be: „Ez valóságos franczia regényeket ír magyarul“.

Valóban azt tettem. Nekem is tetszett a csodálatos, a meglepő, a rendkívüli.

Hanem ha pusztá utánzás lett volna a dolog, úgy az hamar paródiává silányult volna. Csupán oly nagy lángész, mint Petőfi, kísértheté azt meg, hogy egy, a magyarra nézve oly idegen, természetétől távol álló modort, eszmejárást oly hamar meghonosítson. A nyelv bűbája s az önteremtő költészet hatalma volt vele. Oly erőt tudott a ma-

gyar nyelvben fölfedezni, a minőről azelőtt senki sem álmodott. S az erő hódít.

Hogy a merész irány felzavarta maga körül természetes ellenségeit, az várható volt.

A költészetben a pedáns formák tisztelői, az aesthetikai antiquáriusok, mint Császár, Hazucha, rendszeres támadást intéztek az új eszmék hirdetői ellen; a konzervatív körök kedvencz lapjában, a Honderüben Horváth Lázár szalonképes élczekkel s Zerfi¹³ alacsony személyeskedésekkel fordult az új irány ellen, mely a léha, fecsegő, hízlgő, nyavalygó, piperkőcz irodalom ellenségeül állt elő, s az erős nemzeti lendület szelének a német elem is útjába igyekezett állni, új lapot alkotva, mely a német elemet képviselje Magyarországon. Sőt a konzervatív gyűlde még egy konzervatív fiatalság megalakítását is megkísérté a szabadelvű ifjú Magyarország ellenében.

Az ifjú irodalom nem riadt vissza a támadástól; éles polemiák keletkeztek, mikben Petőfi vad szenvedélye s Pákh attikai humora felolvaszták, porrá morzsták az olyan lágy ellenfeleket, a minők Császár és Hazucha s a mögöttük álló aesthetikai marodeurök¹⁴ voltak; kivált midőn egyszer Császárt arra vitte a nemezis, hogy ő, a kritikus, szintén darabot írjon, melynek csatányos bukását a Pesti Hirlap négyszögös írója tette klasszikus bírálatával még emlékezetesebbé. A Honderü, szerkesztőjével együtt, kiment a divatból, mihelyt a szellem kifogyott belőle s olvasó nélkül maradt; tépett rongyaiból Lauka Charivarija csinált még madárijesztőt, az olyan pisz-

kolódóval pedig, mint Zerfi, igen röviden bántak el. Degré kurucz gyerek volt; elégtételt kért tőle, s midőn azt megtagadta, adott neki egy fricskát, a mitől aztán a konzervatív irodalom hőse úgy eltűnt, hogy addig elő sem jött, a míg mint vörös republikánus nem mutathatta be magát. Az ifjú irodalom magas eszméi keresztülvitelében a fegyvertől sem ijedt meg; az elvek tollharcza közé a párbajok kardcsattogása s pisztoly durrogása is vegyült, s egy napon Irinyi ad majorem populi gloriam a konzervatívok lapszerkesztőjének, Vidának karját keresztüllötte párbajban, az adminisztratori rendszeren összeveszve vele.

Végre a „Deutsches Element in Ungarn“ szerkesztője, Kertbeny Károly Mária, Pákh Albertben és Petőfiben olyan két kalapácsra talált, hogy itt hagyta az elementet és kivándorolt Németországba, megörökítve előbb Pákh Albertnek egy hirhedett humoristikus novellájában.

Ez utóbbi igaztalanság volt. Kertbeny nem érdemelte a bántást, s azt Petőfi is megbánta s azt nekem bevallá, és Pákh igyekezett később jóvá tenni. Kertbeny aztán azzal állt boszút, hogy oda kinn Németországban folytonosan írt, beszélt, izgatott a magyar irodalom mellett; száz lapba és önálló brochurebe küldötte a magyar írók műveinek magasztaló ismertetését, s különösen Petőfi műveit tízezernyi példányban honosítá meg Németországon; s még most sem tesz egyebet, mint félholtan, betegen, szegényül nyomorogva, ingyen dolgozik, küzd a magyar irodalom terjesztésével; hordja hirlapokhoz, műítészekhez, könyv-

árusokhoz a magyar írók műveit, életrajzaikat, a nélkül, hogy valaki azt mondaná neki érte, hogy „köszönöm“; s ha adatai néha hibásak, annak egyszerű oka az, hogy mikor valami adat iránt kérdezősködik nálunk, mi olyan indolensek vagyunk, hogy még csak nem is felelünk neki rá.

A mi pedig a gyűldei konzervatív fiatalságot illeti, az az eszme meglelte méltánylását Petőfinek ama hirhedett versében, mely így kezdődik: „Ti fekélyek a hazának testén!“ s dicstelen végbukását abban a fáklyás-zenei siralmas jelenetben, melyet a hontmegyei főispán tiszteletére improvizált a pesti közönség. Azóta sem látott a világ fáklyás macskazenét.

Az ó-kor eszméi, politikusai, litterátorai, kritikusai le voltak győzve, s csak az volt a kérdés, hogy önként el akarnak-e vonulni, vagy bevárják, hogy kergesse őket valaki.

Ekkor Frankenburgot felhívták Bécsbe, a lap-szerkesztésről le kellett mondania. Ő engem választott utódjának s azontúl az Életképeket az ifjú irodalmi erők segélyével én szerkesztettem.

Akkor egy szállást tartottunk Petőfivel. Nem küzdöttünk már szegénységgel: nekem lapom volt, s ő eddigi összes verseit eladta Emich Gusztávnak kétezer forintért. Tarthattunk már három szobás szállást. De hogy minek volt nekünk két-tőnknek három szoba? azt majd később mondom el.

Most egy katastrophánál kell megállnom, mely társaságunkat súlyos csapásként érte.

Társadalmi gyűlhelyünk még mindig a mind-

nyájunktól becsült Csengery lakása volt a mostani Pálffy-féle házban; ugyanott volt Landerer és Heckenast nyomdája, a hol a Pesti Hirlapot nyomtatták.

Egy délután Czakó, a nagyhatású drámák költője, oda megy Csengeryhez, ki éppen akkor segédszerkesztőjével, Emödyvel értekezett a lap berendezése felől. Czakó leül a pamlagra s leveszi a falról Csengery czéllövő pisztolyainak egyikét. Emödy figyelmezteti rá, hogy az meg van töltve. Erre Czakó azt mondja, hogy: „Én ezzel a pisztolylyal húsz lépésnyiről ellövök egy huszast“. Nem ügyeltek rá, s csak a gyutacs-csattanás hangjára fordultak felé. Igen, csak a gyutacscsattanást lehetett hallani, mert a pisztolydurranást Czakó feje fogta fel: a szájába vett fegyverrel agyán keresztül röpíté a golyót. Soha sem tudta meg senki e borzasztó tettének indokát. Vele egy nagy jellem s egy kitűnő, lángelméjű drámaíró veszett el. És ez esemény után vége szakadt a Csengerynél tartott társas összejöveteleknek.

Itt most egy hézagot hagyok vázlatomban, melyet majd későbbben fogok betölteni, miután nem tartozik szorosan felvett témámhoz az, hogy minő hatással volt az ifjú magyar irodalom, különösen a hölgyközönségre. Azt mindenki tudja, hogy a hányan e phalanx ifjai közül megnősültek, mind irodalmi érdemeikkel szerezték meg a feleséget, s a kik agglegények maradtak, magoknak tulajdonítsák, minek válogattak olyan sokáig.

Petőfi többször tett körutat az országban,

s a merre járt, mindenütt örömmel fogadták, s a hol lángoló verseit szavalta, ott mindenütt tüzet-lángot hagyott maga után.

Egyszer aztán a tűzzeljátszásnak az lett a vége, hogy megházasodott s haza hozta Szendrey Juliát. Ezért volt a három szobás szállás. Egy volt az enyim, egy Petőfiéké, előszobát és ebédlőt közösen használtunk; együtt ebédeltünk, de vendéglőből hordattuk az ételt: Julia nem táplált gazdasszonyi hajlamokat.

Ez időtől fogva az Életképek munkatársai is megszorodtak egygyel. Petőfi Julia is írt bele; nőkről a nőknek. Szabad, merész gondolatjárása volt, egészen összeegyező férjeével: néha excen-trikus, de mindig szelleműs.

Én megvallom, hogy nem találtam olyan szépnek, mint aminőnek Sándor versei megöröki-ték: alacsony termete volt, egészséges arcz-szine, de férfias metszésű szája; mindegyik szeme szép volt külön, de a kettő közt nem volt össz-hangzás; a mellett rövidre nyírott haját viselt; s épen úgy tudott ember nem viselte divatokat kita-lálni, mint Sándor. Egyszer főkötő helyett egy nemzeti színű csigalakú phrygiai sipkát csinált magának, abban ment színházba; Sándor el volt ragadtatva tőle; nekem pedig torkomon akadt a szó, mikor azt kérdezte tőlem a főkötőről: hát hogy tetszik?

Most következnek az álmok, a mikről fentebb Depscher uram tejéről emlékezve beszéltem. Sár-

kánytej volt az; oda ne menjetek, ifjak, inni belőle.

Csodálatos a poézis hatalma! Tejet inni s bordalt irni tőle; lenni osztrák-magyar cenzurázott poéta s irni a világszabadságról, magyar nemzeti nagyságról.

És a hatás nem maradt el. Petőfi költeményei — a Kard és a Láncz, a Dalaim, az Isten csodája, A bilincs, Véres napokról álmodom, A magyar nemzet, Egy gondolat bánt engemet — mindenütt rokonszenves lángra gyulaszták a sziveket, s az egy Szigligeti népszinműveivel többet tett Budapest nemzetiesítésére, mint minden törvényczikelyünk. Felébreszték a nép iránti szeretetet. Föl-emelték a népiest a költői régiókba. Mi többiek is hordtunk egy-egy követ ez épülethez, mi is szoltunk egy hangot e költői nemzetébresztő hajnalriadóba.

Egyszer a hajnalodás alatt azt álmodta a világ, hogy Európa megifjodott.

Márczius 15-ike volt: Attila halálának napja, Julius Caesar halálának napja . . .

Európa egyik szélitől a másikig zengett e szó: népszabadság.

Fenn Pozsonyban az ország rendei tanakodtak a reformokon. Nehéz munkájok volt: az önzés egész tábora kapaszkodott kezeikbe-lábaikba.

Egy adoma maradt fenn ez időből. Batthyány Lajos egy hangversenyen találkozott István nádorral; a főherczeg kérdezé tőle: hogy állnak a kilátásaink az országgyűlésen? mire Batthyány

azt felelte: „Nagyon jól, fenséges uram, megverjük a pecsovicsokat, csak úgy zúg!”

Pálffy Albert barátom nagyon jól fog emlékezni erre az adomára, mert azon Csengery-féle estély után, a hol azt hallottuk, együtt mentünk haza, s ő olyan hangosan, a hogy tüdeje birta, kiáltá végig a csendes utcán e szókat: „Éljen ötödik István király!”¹⁵

No de ez régen volt, talán nem is igaz. Csak egy tanú van rá s azért fel nem akasztanak senkit.

Az ország rendei tehát verték a konzervatív urakat, csak úgy zúgott; de azoknak meg nagyon erős bőrük volt: tűrték.

Segítsünk rajtok egyet.

Pozsonyban a parlamenti kormány iránti törvényjavaslat készült, de fenn volt akadva a felső tábla ellenállásában.

A párisi népmozgalom pedig széles gyűrűkben kezdte fölverní az alsó néptengert.

Itt lenn Pesten a szabad elvek bajnokai az ellenzéki körben szervezték az országos ellenzéket. Irinyi tizenkét pontban formulázta az ország kívánalmait. Azokat az ellenzék elfogadta. De nem tudott velök mit kezdeni. A higgadt öregek fel akarták azokat küldeni az országgyűlésnek, a még higgadtabbak csak az ellenzéki pártnak.

Ekkor jön a híre a Bécsben kitört forradalomnak.

Nem lettünk volna méltók az ifjú-kor hevére, ha ez a hír fel nem villanyozott volna bennünket.

Négyen voltunk együtt dohányutczai szobában: Petőfi, Vasváry, Bulyovszky és én. Társaim rám bízta, hogy fogalmazzam a pesti tizenkét pontot a néptől érthető alakban; Petőfinek egy költeménye volt készen e napra. És aztán előre! kiáltá Vasváry, s a mint törbotjával előre sújtott, a tör kirepült pálczahüvelyéből, mintha mutatni akarná az utat.

Siettünk a Pilvax-kávéházba, hol irótársaink szoktak összegyűlve lenni. Engem feltoltak az asztalra, hogy olvassam fel: „Mit kíván a magyar nemzet“. Valami villanyos melegség állta el akkor minden tagomat: érzem, hogy végzetes szó az, a mihez kezdek; de el voltam rá szánva, ha áldozatul esem is. Ki lett mondva. Utánam Petőfi olvasá föl halottföltámasztó költeményét: „Talpra magyar, hí a haza! itt az idő, most vagy soha“.

S most hová innen? Oda, a hol ifjú tűz van: az egyetemre.

Ugyanazon villanyárasztó jelenet, de már a csoportosult ifjúság riadala mellett, kinek nevében a vállakra emelt Vidacs János felelt a felhívásra.

S hová innen?

A nyomdába! Nem ismerünk censort többé, kinyomatjuk a nemzet követelését és Petőfi buzdítóját.

Landerer nyomdája előtt már valamennyi irótársunkat mind együtt találtuk; itt csatlakozott hozzánk Irinyi is, és a nemzeti színház tagjai, férfiak, nők.

Esős, sáros idő volt, a közönség esernyőket tartott kalapjai fölé.

„Ej uraim! kiálték a közönségre, lehet, hogy egy óra múlva a golyók hullanak ránk eső helyett: akkor elfutunk-e?“

S arra minden esernyő eltűnt a fejek fölül.

De eltűntek még a kalapok is abban a pillanatban, a midőn Irinyi az első példányát a nemzeti követelésnek felmutatá e szóval: „Ime a szabad sajtó legelső nyomtatványa!“

A nyomtatógépet mindjárt legelső ragadta meg Irinyi, a második nyomást Petőfi, a harmadikat én tettem vele, hogy ha a merénylet szerencsétlenül üt ki, minket érjen a csapás, ne az ártatlan nyomdai személyzetet. Így lett kinyomtatva Magyarországon a szabadsajtónak legelső terméke. Így született meg a sajtószabadság, ifjú pályautódim!

Eszembe jut, hogy az alatt, a míg a tizenkét pontot szedték, felhivattak a nemzeti kaszinóba, mely ugyanazon ház első emeletén volt s itt egyike a legkonzervatívabb uraknak — a kire mindenki rá fog ismerni, ha azt mondom, hogy neki volt a legnagyobb hasa a kaszinóban — azt a tanácsot adta nekem, hogy a tizenkét ponthoz még vegyünk fel egyet: a papi jószágok elvétele. „Úgy-e bár, mondtam, azért, hogy a 13-dik ponttal megbuktassuk a többi 12-öt? Köszönöm a jó tanácsot!“

Nem feladatom a márcziusi napok történetét e helyütt megírni; csupán az ifjú irodalom hatását

a közéletre vettem témának. Azért csak az ide vonatkozó adatokra szorítkozom.

A sajtót még aznap szabadnak nyilvánítja a helytartó tanács, s a lapok már censura nélkül jelentek meg, de nagy óvatossággal.

Hanem a főrendek oda fenn Pozsonyban még mindig nem akartak róla tudni, hogy mit kíván a magyar nemzet.

Ekkor írt Petőfi egy verset, mely e sorokkal kezdődik:

„Dicsőséges nagy urak, hát hogy vagytok?
Nem viszket-e egy kicsit a nyakatok?”

végződik pedig így:

„Vasvillára velök, azután szemétre!
Ott egyék őket kutyáink ebédre!”¹⁶

S a mi a kettő között esett, az valami irtózatosságon, daemoni költsézen! Pokol sötétjén átvillámló pokoli tűzsugarak!

Mikor ezt a verset az írói körben, az úgynevezett közvélemény asztalánál felolvasá Petőfi, én azt mondtam neki: „Égesd el ezt a verset!”

Ő szemembe nézett egy perczig, gondolkodott. Nem volt szokása soha megbánni, a mit tett, kitörülni, a mit leirt: hanem ekkor fogta ezt a lapot, a lámpa fölé tartá, s a rettentő költemény lobbot vetett.

De azért nem vészett el nyomtalanul. Valaki a jelenvoltak közül megírta azt Pozsonyba, a mi

emlékében ragadt belőle, s ott egyszerre elterjedt az a hír, hogy Petőfi negyvenezer fegyveres pór élén áll a Rákoson s Dózsa Györgyöt utánozni készül.

E remegés órájában lép be Széchenyi István az egybegyűlt főurak közé, s e szavakkal kezdi üdvözlését:

„Dicsőséges nagy urak, hát hogy vagytok?”

A főrendek még aznap egy szó ellenvetés nélkül elfogadták a követi tábla határozatait.

Hanem Petőfi verse után sokat kutattak még. Egyszer Kuthy is oda jött hozzá s össze-visszahányta Petőfi iratait, s nagyon példálózott a versre, de nem tudhatott ki semmit. Az meg volt semmisítve. Még Petőfi hagyatékában sem található fel; egyedül Sükei tudta, ki egy hallásra megtanulta azt, ő pedig meghalt.

Csodálatos idők következtek azután. A megindult mozgalom túlnőtt mindnyájunkon.

De nem akarok a politikai mozgalomról beszélni, csak az irodalomról beszélek.

A mozgalom első napjai fényesek voltak; díszes közönség, urak, polgárurak, úrhölgyek kísérték zászlóinkat; mindennap népgyűlést tartottunk a múzeum terén s ott a lépcső mellvédén állva tartottunk szónoklatokat a néphez.

Hanem egy napon a mellvédi szónok-állványt elfoglalva találtuk új emberektől, a kiket soha sem láttunk, a hallgatóság tömegét megtarkítva olyan alakokkal, a minőnek létezéséről addig fogalmunk sem volt: rongyos, sáros, vad kinézésű emberek,

botokkal kezeikben, késekkel csizmáik mellett, ordító, böszült tömegek. Ezek nem a mi embereink! Ez a reactio csöcseléke.

Szónokuk, kiben sokan megismertek egy helytartósági hivatalnokot, (nevét nem akarom megörökíteni) ugyan szép dolgokat beszélt.

Szerinte minden eddigi népvezető áruló; a legelső teendője a népnek az, hogy gyűjtsa meg négy végén a várost s aztán foglalja el a kaszárnyákat!

Szerencsére a nép józanabb része túlnyomó volt s nekünk sikerült a veszedelmes izgatót leszónokolnunk a helyéből; hanem ekkor azt mondtam Petőfinek: „Barátom, a vasvilla ellenünk fordult, itt nem rendezünk többé tollal és parapléval, ide kard kell“.

És aztán kötöttünk kardot.

Karddal járt minden ember az utcán, a diákok az iskolába, a színészek a próbára. Vendéglőbe, kávéházba, mindenüvé magunkkal vittük a kardot. Petőfinek volt egy olyan széles pallosa, a mivel sétálni szokott, hogy azt már guillotinnak csúfolták. S hogy a kardnak megfelelő jelvényünk is legyen, óriási veres tollakat tűztünk kalapjaink mellé; toll nélkül nem járt senki az utcán; nemzeti színű csillagnak pedig mindenki keblén kellett lenni, a kinek gyöngéd összeköttetései voltak, annak a nemzeti címér hímezve a kokárda közepére. Nekem volt egy ötszínű is, veres, zöld, fehér, kék és arany színű, az utóbbiak az erdélyi uniót jelképezvén. Utóbb puskát is akasztottunk a

nyakunkba, a nélkül reggelizni sem ment az ember.

De hát meg volt ennek a maga haszna.

Az említett reactionárius zagyva csöcselékkel még sokszor volt találkozásunk a kormány-nélküli napokban, a midőn heteken keresztül egyedül a nép által választott biztossági választmány kormányzá a fővárost. Titkos izgatóik elő-elő-uszták a szurtos, gyanús, napfénykerülő hadat rejtekodúiból, s majd a terézvárosi zsidók kirablására bőszték fel, majd a budai katonai kormányzónak adattak macskazenét, s ilyenkor a kardos, puskás író és proletár sereg mindig jó szolgálato-
kat tett, visszakergetve medrébe a piszkos áradatot.

A legzajosabb napunk volt márczius 30-án. A késő este megérkezett gőzös utasai azt a hírt hozták, hogy a dynastia megtagadta az ország kívánalmainak teljesítését. A késő éj daczára elterjedt a rossz hír, s éjjélfelé megteltek az utcák zsivajgó tömegekkel, kik mind a városház felé tartottak s elfoglalták annak bejáratait, lépcsőit, Én a bizottságban voltam akkor s rögtön siettem haza a rossz hír vételéről Petőfit értesíteni. Ő már lefeküdt akkor. Én nemzetőri fegyveremért siettem, s az alatt Petőfi Julia utánam jött és kért, hogy ne engedjem férjét elmenni velem, ő retteg az életeért. A veszély perczében mégis erősebb volt nála a hitvesi szerelem, mint a honleányi dicsvágy. Nekem igen könnyű volt Petőfit otthon marasztanom, csak az egyetlen közös kapukulcsot kellett magammal vinnem, mely addig közös cse-

lédüknél állt s azután abból a házból ki nem jöhetett senki. Petőfi az ablakból kiabált utánam, s kitagadással fenyegetett, ha ki nem bocsátom, de én abból persze nem hallottam semmit. Útközben találtam Vasváryt, Irinyit, Oroszhegyit, s még több irótársamat, kik szintén fegyveresen a városháztérre siettek; a nép ingerült volt reményei meghiusultán, s mindenütt a „fegyverre“ kiáltás hangzott. A szabadságtér közepén az új belügy-miniszter: Szemere kísérté meg a népet lecsillapítani. Azt ki sem hallgatták: az általa alkotott sajtótörvények óta, miket néhány nappal előbb éppen azon a téren égetett meg a nép nyilvánosan, ő nem volt népszerű ember. Azután Nyáry kezdett el beszélni, de egy fékevesztett csoport veres zászlóval a kapunak rohant ordítva: félre kell verni a harangokat s kitűzni a veres zászlót!

A toronyhoz vezető lépcsőt csak egy maroknyi fiatal nemzetőr védte; azok között álltam én is; a mellettem állót Fekete Tóninak hívták. A felfelé rohanók között megismertem a minapi népszónokot a muzeumtérről. De szuronyaink hegyénél nem jöttek tovább, visszavonultak meghunyászkodva, s az alatt Nyáry és Klauzál lecsendesíték a feltámadt tömeget, előadva, mit felelt az országgyűlés a királyi leiratra, s ez megnyugtatót mindenkit. És másnap jött a hír, hogy a király minden kíváнатát megadta a nemzetnek, és akkor illuminatio fényében úszott az a város, melyet egy nappal előbb egy hajszálon mult, hogy fel nem gyújtottak.

Mikor szállásomra visszatértem, azt mondtam

Petőfinek: „Barátom, a mi tollunk bevégezte dolgát, most a szurony missiója kezdődik“. Úgy is lett.

A magyar fiatal írók szerepeltek még azontul is, mint férfiak, mint politikai párthivek, mint katonák, de írói küldetésök megszűnt.

Voltak igen szép ábrándjaink, a mik csak költői kedélyekben fogamzhattak; de valljuk meg, hogy biz azok csak ábrándok voltak.

Ilyenek voltak a testvéresülési ünnepélyek.

Mi összehívtuk a szerb, a román, a horvát fiatal írókat; kölcsönös fogadást tettünk velök, hogy elnémítjük a testvérgyűlölet hangjait hazánkban s a közös szabadság érdekében egyetértve működünk ezentúl.

Szép gondolat volt. Poéták voltunk! — Más-kép rendezte azt az élet.

Meghívtuk a bécsi fiatalságot Pestre, s azok el is küldték hozzánk deputatiójokat, mi sorba csókoltuk valamennyit. Nagy díszebédet rendeztünk tiszteletükre. A küldöttség egyik vezérszónoka kitűnő ifjú volt, mindig versben beszélt, s ha párbeszédet kezdett vele valaki, minden szavára kadentiát mondott. Ebéd fölötti toasztjai mind alexandrinusokból álltak. Mikor a bankett elnöke: Patay József e költő képessége fölött a német szónoknak méltó bámulatát fejezé ki, az megmagyarázta neki a dolgot, hogy az igen könnyű:

Ist der Reim nicht gegenwärtig,
So ziehe ich meine Dose,
Nehme d'raus eine Prise,
Und der Vers ist sogleich fertig.

Mi is küldtünk fel hozzájuk viszont egy küldöttséget, melynek szónoka a mi tűzvérű költőnk: Vajda János volt, ki tartott is egy olyan szép német beszédet a glaxis-n felállított bécsi nemzetőr polgártársaknak, hogy azoknak a kommandánsa, gróf Hoyos, kardot rántott s le akarta vágni a szónokot, hogy az ő nemzetőreinek ne hirdessen ilyen veszedelmes dolgokat.

És azután jött a szurony missiója, s az elvitte a poétákat: kit erre, kit arra, kit a csataterre, kit a politika mezejére, a hol egyformán meg lehet halni a költőnek.

Csoda-idők voltak azok.

Petőfi, a fiatal férj, elhagyta ifjú nejét, hogy a csatába menjen, s az a nő, ki fél év előtt még remegő szívvel tartá vissza férjét egy utcza riadalma elegyedéstől, most maga küldte férjét a csatamezőre és maga is kísérte őt útjában. Degré, Kerényi, Lisznyai, Dobsa, Vasváry, Xantus, Vajda, Kecskeméthy, Egressy a harczterre siettek. Oroszhegyi guerilla-csapatot vezetett: még a beteges, dadogó Sükei is felköté a kardot s bandukolt a Vérmezőre a többiek után.

A fiatal újoncz költők, kik még szerelmes verset irtak tegnap, Szathmáry, Tóth Kálmán, Vadnai, gyerekek, kiknek arcza még az anya könnyétől nedves, siettek a harczba és velök együtt az országnak összes litterátus fiatalsága; kiürültek a tanodák, még a zárdák növendékei is fegyvert ragadtak, s a zirczi barátok kolostorában¹⁷ maga maradt a vén guardián. A literatura ment legelől vérét elpazarolni.

A kik pedig itthon maradtak, azokat elnyelte a politikai Asztaroth, ez az emberáldozatot követelő szörny.

Bajza politikai lapot szerkesztett; Vörösmarty politikát szedett rímbe; Szigligeti politikát dramatizált; Egressy kormánybiztosnak ment; Pálffy „Március 15-ike“ című lapot szerkesztett Csernátonyval, melynek mottója volt: „Nem kell táblabíró politika“; Kemény, Csengery, Kuthy, Pompéry, Jósika, Bulyovszky kormányhivatalokba léptek; Vas Gereben kormány-néplapot adott ki, s mi többiek mind politikát verseltünk, politikát novelláztunk, politikát vezérczikkeztünk, vagy néha politikai küldetésekben próbáltuk, hogy nem-e akad a nyakunk a kötélben, mint mikor egyszer Csernátonyval az ostromlott Bécsben jártunk, a mit majd máskor mondok el.

A közönség pedig azon kezdte, hogy nem olvasott semmit. Nem kellett annak egyéb, mint a falragaszok.

Úgy, hogy annak a csaknem egyedüli szépirodalmi lapnak, melynek 1848 első felében még másfél ezer előfizetője volt, midőn azt a második félévben az ország legnépszerűbb költőjével, Petőfivel együtt szerkesztettük, leszállt az előfizetői száma 400-ra.

Sőt megtörtént, hogy Petőfi, a haza kedvence, az országgyűlési képviselő-választásnál mint jelölt egy nagyon egyszerű polgártárs¹⁸ ellenében saját szülőföldjén megbukott, mi kedélyét még ingerültebbé tette. Győztes ellenfelét, ki őt hírlapban megsérté, ki is hívta párbajra, Pálffy

és én voltunk szekundánsai, de biz a táblabíró úrnak a párbaj nem kellett. Azt mondta, hogy ököltre kimegy, de pisztolylyal nem jó tréfálni.

Nem kellett a költészet többé. Még a tábori danákban is inkább a közkatona csinálta verseket danolták, mint Petőfi vagy Arany remek riadóit.

Utoljára minden munkatársam elhagyott; egyedül maradt mellettem segédszerkesztőm, Ludassy Gans Mór, kiről utóbb bebizonyult, Pulszky szavait idézve, hogy „nem olyan nagy költő, mint a milyen nagy szerző“.

Az 1849-ik év eleje aztán ezt az utolsó pislogó lángot is elfújta s Magyarországnak nem volt irodalma többé. Küldetését bevégezte ez irodalom; mehetett meghalni. Nem akarom elmondani itt, hogy mi lett a szétzüllött költő-csoportból. Az nagyon hosszú volna, és nagyon szomorú.

Bevégzem visszaemlékezéseimet egy kevesek előtt ismert adattal, mely tanúbizonyságául szolgálанд végső állításomnak, hogy a fiatal irodalom, mely az 1848 márciusi napokig csálhatatlan befolyást gyakorolt a hazai közszellemre, e napok után már csak viszhangja volt az őt túldörgő közhangulat tengerzajának.

Mikor már le volt aratva a véres mezőn minden, akkor eszébe jutott egy közvádlónak a rémuralom korszakából a magyar irodalom is. Nevét nem mondom meg. Rajta van a multakra vetett fátyol. Ez a kegyelmes úr harminczkét magyar íróat ajánlt a vértörvényszéknek kivégeztetésre. Ezek voltak: Vörösmarty, Bajza, Szigligeti, Pe-

tőfi, Arany, Csengery, Pálffy, Degré, Lisznyai, Szalay, Irinyi, Táncsics, Emödy, Gyurmán, Egressy, Vasváry, Sárossy, Csernátony, Lauka, Sükei, Vas Gereben, Bulyovszky, Oroszhegyi, Lonczy, Vajda, Szász Károly, Szemere Miklós, Tompa, Orbán Pető, Erdélyi János és Jókai Mór.¹⁸ Egy egész komplet album. S ha ajánlata elfogadtatik, pedig akkor jó idő járt rá, a közönség szépen beköthetett bennünket mind egy csoportban. De ekkor előállt egy másik kormányi ügyvéd. Ezt már megnevezhetem: Kossalkó. Ez egy hosszú, több íves elleniratban bebizonyítja, hogy a felsorolt írók együttvéve csak a napok uralkodó hangulatának voltak tolmácsai, azok nem üldözendők. Ennek következtében lett megszüntetve a 48-iki magyar írók politikai üldöztetése.

Volt pedig abban az időben Magyarországnak két politikai lapja és egy szépirodalmi lapja; azoknak is parányi közönsége; írói bujdosásban, számkivetésben, emberektől üldöztetve vagy a föld alatt; az élők bénult kedélylyel, vesztett reménnyel, Istentől és az egész világtól elhagyatva, csak keblök ihletétől nem.

És mégis újra kezdtük a szétzúzott művet.

És mégis . . . és mégis mozog a föld!

EGY VERS TÖRTÉNETE.

Sokszor el volt már mondva, de nem lehet elégszer fölemlegetni, hogy az 1848-iki országgyűlési rendek azon határozata, mely által a jobbagyokat fölszabadíták, képezi egyik legfényesebb lapját a magyar történetnek.

Növeli e lap fényét az, hogy egy tagadó szó, egy kétségeskedő ellenvetés nem vegyült a közegyetértés határozatába; egy általános „úgy legyen“ örökíté meg az indítványt.

A magyar nemesi, úri, előkelő rend egy közöröm pillanatában feláldozá jogait, czímeit, vagyonát; a miért azután azt a jutalmat nyerte, hogy ha megszűnt dicsekedni az őseivel, dicsekedhetik most méltán a fiaival.

Pedig bizony csak alig hogy egy hajszálon mult, hogy e fényes lapján a magyar históriának, ha nem is asteriscus, de legalább sajtóhiba alakban egy kelletlen folt nem támadott.

Volt ugyanis Pozsonyban egy kis töredék; igaz, hogy nagyon kicsiny, de mégis épen elég arra, hogy a nemzeti egyetértés csorbáját képezhesse; melynek az egyenlőségi elv egész kiterjedésben nem nyerte meg föltétlen tetszését, s ennél fogva hajlandó volt az ellen valami gyöngé oppositíót megkísérteni.

Kik voltak ezek? azt ne keressük már; ki-gyógyultak azok mind, rájuk sem lehetne ismerni többé.

Föllépésükből nem nagy veszedelem támadhatott volna ugyan, de mégis úgy állt volna az ott, mint az ó intézmények vétója a megifjodó Magyarországnak közóhajtása előtt.

. . . Egy vers kezdett el ez időkben kézről-kézre járni; akkor csak kéziratban volt meg, nyomtatásra nem került.

A vers Petőfié.

Ezzel a sorral kezdődik:

„Dicsőséges nagy urak! Hát hogy vagytok?”

Az említett frakciócska gyűlhelyén épen azon reggel, melyen a nevezetes indítványnak kellett tétetni, mint legujabb ujdonságot olvasták ezt a költeményt, s úgy látszott, hogy mindenki fázik utána; valaki Pestről hozta azt, azzal a hírrel, hogy ott már éneklik az utcán.

K. Miklós, derék szabadelvű hazánkfiától kérdezik a halvány arcú emberek, hogy igaz-e a hír, miszerint a Rákoson negyven ezernyi pórhad van összegyűlve?

K. Miklós, ki jól ismerte e szavak horderejét, az előtti nap érkezvén Pestről, azt felelé:

— Bizonyosan nem tudom: — de biz ott könnyen lehet több is.

E remegés közben meglátják az ablakon át Széchenyit az utcán, s látva, hogy ő is odasiet, reményteljesen néznek eléje, kiről tudták, hogy véleményében semmi népgyűlés, semmi pamphlet meg nem ingatja, s ki a pesti forradalmat nagy tréfásan „parapluie-revoluciónak“ szokta nevezni.

A lépcsőkön egygyel az ultrák közül találkozott a nemes gróf; ki őt, hosszú veres tollal calabriai kalapját fél szemére nyomva, köszönté új divatú „adjon Isten“-nel.

— Bon jour, citoyen Széchényi.

A gróf utána nézett s visszaköszönté:

— Bon soir, citoyen Sansculotte . . .

Ezzel ment nyugton a klubb terme felé, felnyitá az ajtót, megállt a küszöbön s végig nézve a sápadt, kétkedő arczokon, miknek minden gondolatját olvasták delejes szemei, sarcasticus mosolygással így köszönt be hozzájuk :

„— Dicsőséges nagy urak, hát hogy vagytok? . . .

Tudta, hogy ez a sor cseng valamennyinek a fülében?

. . . Még aznap „egy szó ellenmondás nélkül“ keresztül ment a táblákon a jobbágyság felszabadítása iránti törvényjavaslat, minden záradék,

minden mentalis reservata nélkül; a maga tiszta, naptól született szüzességében.

Hogy ez megtörtént, ránk nézve nagy haszon; de hogy egy szó ellenvetés nélkül történt meg, az dicsőség!

A nagy majoritás „amen“ kiáltásának dicsőségét engedjük az indítványt tevő szónoknak; de a minoritás hallgatása Széchenyi „jó reggelének“ érdeme.

A PAPIR-RONGYOK.

(Naplómból.)

(1897.)

1850-et írtunk.

Egy ködös, nyirkos kora-őszi estén, az akkor még „országút“ (most) legalacsonyabb, (akkor) legmagasabb emeletes szögletházának szobácskájában együtt voltunk öten. Kazinczy Gábor volt a házigazda, ő adta a theát, vendégei voltak Ürményi József, Pázmándy Dénes (idősb), Csengeri Antal és én.

Ürményi József volt akkor a magyar közélet legkedveltebb alakja. A Budán székelő osztrák Civil Statthaltert meg merte egy nyilvános helyen (bálteremben) sérteni, úgy hogy az kénytelen volt őt párbajra kihívni s lőttek egymásra pisztolylyal. Pisztolylyal löni! 1850-ben! És a budai helytartóra!

De különben is igen derék ember volt Ürményi József. Az ő lelkében támadt az a gondolat, hogy a magyar irodalmat föl kellene ébreszteni halálos álmából. Lap nem volt, a hivatalos Közlönyön, meg egy szelid szépirodalmi lapon kívül, az írók

szét voltak szórva a világba: ki itt, ki amott lapangott.

Egy „Történelmi Könyvtár“ megindítása volt a tervünk.

Vakmerő vállalkozás. Magyar történelem! 1850-ben!

Hárman a jelenvoltak közül akkor beszéltek egymással először az életben! Ürményi, Pázmándy és én.

Ürményi a legszélsőbb konzervatívek táborába tartozott (valaha), Pázmándy pedig a szabadelvűeknek volt egykor vezéralakja. Gyönyörű daliás termet, európai miveltségen köszörült nemzeti jellem, a legelegánsabb tánczos, a legdélcezebb lovas és a legtartalmasabb szónok az országban. Birtoka mintagazdaság; felesége igazi ideálja a magyar tipikus szépségnek; szép családja otthon. Igazi magyar „úr“.

Mikor a 48-diki mozgalmak megindultak, a mikben én is részt vettem; egyszer figyelmezteté Pázmándy az anyámat (komáromi volt és távoli rokon), hogy vigyázzon a fiára, mert ha azon az úton halad, a melyen elindult, okvetlenül a veszthelyre jut. Tudatták is ezt velem.

És aztán ő maga került háromszor a veszthely szélére. Kétszer az osztrákok akarták föbe lövetni, egyszer meg a magyarok. Amazok azért, hogy miért elnökkölt a pesti országgyűlésen, ezek pedig, hogy miért nem elnökkölt a debreczeni országgyűlésen? Nagyon meglakta e miatt a Neugebäudet.

Ez is szóba került akkor a theázás közben.

Én koczkáztattam azt a kérdést Pázmándyhoz, hogy miért is nem jött el Debreczenbe? Ha ő vezette volna az országgyűlési tanácskozásokat, nagy esze, tapintata és népszerűsége mellett talán sok dolog nem történt volna meg, a minek jobb lett volna meg nem történni s nem jutottunk volna ide, a hol most vagyunk.

Erre ő én nekem válaszul a következő történetet mondta el.

— 1848 októberében a magyar képviselőház Kossuthot, saját indítványára kiküldte a felső-dunai táborba, hogy közvetlen közelből intézkedjék a hadsereg működése iránt.

— Az volt a kérdés, hogy az a hadsereg, mely Jellachich bánt kiverte az országból, üldözze-e azt Ausztria területén is?

— Bécs fel volt lázadva s Jellachich Schönbunnig hatolt. Azonban az osztrák országgyűlés nem tartotta a bánust ellenségnek, s Bécs nem kívánta a magyar hadsereg segítségét.

— E tétovázás miatt a magyar hadsereg kétszer is átlépte a Lajthát, s kétszer is visszahívatott.

— Végre nagynehezen a bécsi országgyűlés örömét nyilvánítá ki a fölött, hogy a magyar hadsereg Bécs segélyére készül.

— Ekkor a magyar képviselőház engemet is (Pázmándyt) felküldött Pozsonyba, mint meghatalmazottját.

— Egy délután, midőn épen Kossuthnál voltam, a Bécsben székelő angol nagykövetségnek egy diplomatája jelentkezett nála.

— Miután egyedül Kossuthtal kívánt értekezni, én magukra hagytam őket s kimentem a mellékszobába.

— A hosszas értekezés után az angol diplomata kijött Kossuth szobájából; utána én mentem be hozzá. Kérdeztem, hogy mit határoztak.

— Semmit. A föltételek, melyek alatt az angol elvállalná a kiegyezést Magyarország és a dynastia, respective Ausztria között, a mi részünkről elfogadhatatlanok.

— Részletesebb detailjokba Kossuth nem bocsátkozott: ott hagyott magamra és elment.

— Én még hátramaradtam a szobában és körülnéztem. Egy szögletben apróra összetépett papir-rongyokat pillanték meg. Azokat összeszedtem s a kalapomba dobva, átmentem a saját szobámba.

— Ott magamra zártam az ajtót, s elkezdtem a papir-rongyokból összerakni a mozaikot: a mi teljesen sikerült.

— Jól sejtettem. Ez a széttépett papir tartalmazá az angol kormány ajánlatát a Magyarország és Ausztria közötti kiegyezés létrehozására.

— Ez ajánlatnak az volt a merituma, hogy Anglia és a többi európai hatalmak garantirozzák Magyarországnak azt az államköteléki viszonyt, a melyben van Svédország Norvégiával.

— S ezt nevezte Kossuth elfogadhatatlan föltételnek.

— Ez volt az oka, a miért én őt és a magyar képviselőházat nem követtem Debreczenbe.

— Másnap átlépte a magyar hadsereg az osztrák határt.

— — — — —
 Így beszélt el előttem és a másik három hazafi előtt Pázmándy Dénes.

A névre nem emlékszem már, hogy ki volt az az angol diplomata, a ki Kossuthhoz lejött Bécsből a kibékítési ajánlattal. Negyvenhét év alatt nem csoda, hogy elfelejtettem; de a Pázmándy által elmondott tény lényegéhez egy szót hozzá nem adtam és abból egy szót el nem felejtettem.

— — — — —
 És egy a nyolczvanas években kelt levelében Kossuth azt az állami köteléket ajánlja Magyarországnak és Ausztria számára, mely Svéd- és Norvégországot csatolja egymáshoz.

— — — — —
 Most azonban az előadott emlékhez hadd csatoljak egy kis történelmi konsziderációt is.

Kossuth az 1848-iki október 14-diki országos gyűlésen azt mondá: „mi felajánlottuk a bécsieknek a segítséget, nem vették szívesen; tehát ezen túl hazánk határainak védelmére szorítkozunk“.

Október 12-dikén (tehát két nappal elébb) az osztrák országgyűlés elhatározta, hogy Jella-chichot, mint a civilizáció és szabadság ellenségét tekinti, s a magyar hadsereggel kezét fogva, megsemmisítése iránt mindent elkövet.

De ezt a határozatát az osztrák országgyűlésnek a magyar országgyűlés csak öt nap

mulva (!) okt. 17-én tudta meg. Ekkor ment fel Kossuth Pozsonyba.

Október 20-dikán jelent meg a Kossuth Hirlapjában egy ilyen szavakkal kezdődő vezérczikk: „Csak az angol-francia interventiótól mentsen meg bennünket az ég!”

Tehát 18-dikán (a vezérczikk kelte előtt) beszélhetett Kossuth az angol diplomatával.

Pázmándy azonban még e napon túl is helyén maradt és közreműködött, mint a nemzetgyűlés megbízottja, mert az október 25-dikén kelt manifestumot Windischgraetz herceghez Kossuth-tal együtt ő is aláírta, mint a képviselőház elnöke.

És így a politikai térről visszavonulási elhatározása csak a schwechati ütközet után szilárdulhatott meg.

*

Ismétlem, hogy ez negyvenhét év előtt történt.

Az öt jelenvolt közül egyedül én magam vagyok életben. Nem hivatkozhatom élő tanura.

Lehet, hogy Pázmándy maga csalódott a Kossuth-tal értekező angol diplomata személyének fontosságára nézve.

Lehet, hogy Kossuth nem az ajánlott föltételt, hanem annak garanciálatlan voltát tekintette elhatározónak.

De hogy a széttépett és összerakott irat tartalmát Pázmándy így közölte velem: arra a lelket teszem föl.

JEGYZETEK.

Az én kortársaim. (Először a Kisfaludy-Társaság Évlapjában, 1872 (VII. 271.).

¹ Bajza József a Nemzeti Színház igazgatója volt ekkor.

² Gaal József, *A peleskei nótárius* írója.

³ Eötvös József báró nagy históriai regénye: *Magyarország 1514-ben* 1847-ben jelent meg.

⁴ *Charivari*: egy 1832-ben megindult francia szatirikus lap címe. 1848-ban Lauka Gusztáv is szerkesztett *Charivari-Dongó* címmel élclapot. A szó jelentése körülbelül: macskazene. — Itt különben szójátékképen szerepel.

⁵ Szigligeti 1848-ig írt színdarabjai közül nevezetesebbek: *A szökött katona* és a *Csikós*. A későbbiek: *Liliomfi*, *II. Rákóczi Ferenc fogsága*, *A mama*, *Fenn az ernyő nincsen kas*, *Nőuralom* jelesebbek.

⁶ Kemény Zsigmond első regénye *Gyulai Pál*, 1847-ben már megjelent. Jókai tehát téved.

⁷ Jókai első porének itt elmondott története nagyon anekdota-szerű és valószínűtlen, amint Mikszáth is megjegyzi Jókai életrajzában. (Jókai Mór élete és kora I. 142.).

⁸ A *Nemzeti Körben* történt ez; a derék Tóth Gáspár pedig *előleget* adott (60 forintot) Petőfi számára, azzal a kikötéssel, hogy ezt a Nemzeti Kör megtéríti

majd a versek előfizetéséből. (L. Ferenczi Z. Petőfi életrajza I. 357 s köv. l.)

⁹ *Hiador* álneve *Jámbor Pálnak*. A szóban forgó színmű címe *II. Károly*. Hiador az írók előtt amúgy sem volt kedvelt, mert a *Honderü* őt állította Petőfivel szembe; az itt említett pörben is az ifjabb írók Szigligeti mellé állottak s ez a körülmény még jobban elszigetelte őt a kor népszerű íróitól.

¹⁰ *Henszlmann Imre* kitűnő archeologus és műtörténetíró.

¹¹ *Hugó Károly* Bankár és bárójának plagizált voltáról az *Életképekben* (1847. II. 769.) jelent meg a vád; az újabb irodalomtörténeti kutatás fölmenti Hugó Károlyt a plágium vádja alól. (Kőrös Endre: Hugó Károly és Bankár és bárója, 1894.).

¹² Azaz hogy *Nagyszalontán*.

¹³ Császár Ferenc, Hazucha Ferenc (= Kelmenfy László), Petricsevich Horváth Lázár (a Petőfitől sokat gúnyolt *Honderü* szerkesztője), Zerffi Gusztáv konzervatív írók, akik nem tudták igazi érdeme szerint méltányolni Petőfit s az ifjabb írókat; Petőfit ismételtelen megtámadták. (L. Endrődi S. Petőfi napjai a magyar irodalomban.)

¹⁴ *Maraudeur*: tulajdonképpen fosztogató. Azt akarja jelezni, hogy ezek az írók nem eredeti tehetségek s idegen irodalomból kölcsönzött eszmékkal töltötték meg munkáikat.

¹⁵ *Pedig V. István* királya volt már a magyarnak.

¹⁶ Ennek a versnek címe: *A mágnásokhoz*. Nem a Jókaitól idézett sorokkal végződik. L. *Az egy vers története* című cikkhez írt jegyzetünket.

¹⁷ Vajjon melyikre gondol? A szerzetes házak ifjúsága nagyrészt fegyvert fogott.

¹⁸ *Nagy Károly* volt az ellenfele. A párbaj-história tény.

Egy vers története. Petőfi itt említett versének címe: *A mágnásokhoz*. (Közölve Havas A. Petőfi Sándor összes művei, III. 573.) Egressy Gábor másolata sze-

rint címe 1848. március 11., — (Ferenczi Z. Petőfi Sándor életrajza III. 209.) Egy újabban előkerült másolat szerint eredeti címe 1848. *Martius* 19. s ez a cím megállapítja a keletkezés idejét is. (L. E. Phil. Közlöny, XXXVII. 54. l.) Az úrbér eltörlése március 18-án határozatba került — s erre nem lehetett hatása Petőfi versének. Különben bizonyos, hogy később Petőfi is a maga szereplésének tulajdonította, hogy a rendek a robotot eltörlték; ez ilyen formában mindenesetre túlzás, — annyi azonban tény, hogy Petőfinek a kor mozgalmi irányításában tevékeny része volt. (L. még erről: Ferenczi Z. Petőfi Sándor életrajza, III. 208—9.; Havas A.: Petőfi Sándor összes művei III. 711. v. ö.: *Az én kortársaim* című cikkhez írt jegyzettel.)

Papírrongyok. Ez a kis cikk is azok közé az ellenőrizhetetlen emlékezések közé tartozik, amilyen sok maradt fenn a szabadságharc idejéből; a mende-mondák legkönnyebben teremnek meg a nagy időkkel kapcsolatban.

TARTALOM.

	Oldal
Bevezetés	3
Az én kortársaim	5
Egy vers története	50
Papirrongyok	54
Jegyzetek	61

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

